

Izvorni znanstveni članak

UDK: 78Strmić,N.(497.581.1Zadar)“1850/1900“
78Ravasio,A.(497.581.1Zadar)“1850/1900“

NACRTAK

Gotovo cijelu drugu polovinu 19. stoljeća u Zadru obilježila su dvojica glazbenika, prijatelji još iz studentskih dana, Zadrani Nikola Strmić i Talijan iz Bergama Antonio Ravasio. Neumornim, kreativnim i nesebičnim djelovanjem, gotovo cijeloga života, posredno ili neposredno, utjecali su na zadarske glazbenike, glazbena društva, repertoar, publiku, odnosno kompletan kulturni život Zadra. Strmić, osim što je bio skladatelj i violinist, organizirao je i glazbeni život u gradu, a Ravasio, uz to što je bio klavirist, dirigent, *maestro di cappella* zadarske katedrale i skladatelj, bio je i uvaženi pedagog. Upravo zbog njih glazbeni je život Zadra vrlo brzo postao živ, bogat, raznovrstan i prepoznatljiv i izvan gradskih zidina (u Zagrebu, Trstu, Milanu itd.). Premda se hrvatska glazbena historiografija u nekoliko kratkih navrata bavila Strmićem (B. Širola, J. Bezić, E. Stipčević, Z. Blažeković, V. Katalinić), on još uvijek nije dobio svoje pravo mjesto pod hrvatskim kulturno-umjetničkim »suncem«. O Ravasiju su pisali ondašnji historičari C. Ballarin i P. Peretti, a novija ga historiografija gotovo uopće ne spominje. Cilj je, dakle, ovoga rada, ukazati na znatan doprinos dvojice glazbenika u okviru zadarske, ali i hrvatske glazbene baštine, kao i dati prilog daljnjoj detekciji i sistematizaciji njihovih djela. Ključne riječi: Nikola Strmić, Antonio Ravasio, Zadarska filharmonija, druga polovina 19. stoljeća, Zadar

UVOD

Sredinom 19. stoljeća Zadar je, prema riječima mnogih stranih putopisaca, bio vrlo zanimljiva, kulturna, običajima bogata, gradska sredina.² Kao vojno-administrativno središte Dalmacije, u grad se slijevala rijeka stranih vojnika među kojima su mnogi bili i vrsni glazbenici. Osim toga, Zadar je bio zanimljiv i stranim književnicima, umjetnicima, arhitektima i mnogim intelektualcima koji su, vođeni različitim interesima, dolazili u Zadar. Zadar je, s druge strane, rado primao strance pa je tako npr. društvo *Casino* nudilo prostorije (s priborom za pisanje te periodikom na različitim jezicima) svima na korištenje.³ I glazbeni život

1 Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom GIDAL IP 2016-06-2061

2 O putopiscima koji su pisali o Zadru u 19. stoljeću, vidi Despot: Strani putnici u Zadru u XIX. stoljeću, 732-735.

3 *Società del Casino in Zara* osnovano je u prvoj polovici 19. stoljeća kao jedno od prvih kulturno-promicateljskih i zabavnih društava u Dalmaciji. Osnovano je 1833., a trajalo je do

grada pratio je etničku šarolikost stanovništva, a organizatori glazbenih zbivanja, u okviru *Nobile teatro*, katedrale sv. Stošije ili pak privatnih inicijativa, uspijevali su zadovoljiti potrebe glazbene publike. Krajem 1850-ih očito dolazi do pojave većeg broja glazbenika, ali i potrebe za još češćim i kvalitetnijim koncertima pa se nekolicina gradskih uglednika po uzoru na europske prilike odlučuje na osnivanje glazbenoga društva – Zadarske filharmonije (*Società Filarmonica*).⁴ Iako je grad vrvio glazbenicima, najviše je bilo onih koji su se nazivali *diletantima*. Ti iskusni i talentirani amateri već su od prve polovine 19. stoljeća činili glavnu izvođačku snagu u gradu, pa je podizanje razine muziciranja u okviru Filharmonije zahtijevalo dovođenje profesionalaca. Upravo krajem 1857., kada je službeno osnivanje Društva bilo još u procesu, u Zadar se vraća mladi glazbenik sa školovanja u Italiji – Nikola Strmić. Najvjerojatnije na njegov nagovor, s njim dolazi i stariji studentski kolega, Talijan Antonio Ravasio. Dolaskom ovih mladih glazbenika u Zadar u potpunosti će se promijeniti kulturno-umjetnička klima, a njihov neumorni angažman na gotovo svim poljima glazbenoga djelovanja, utjecat će na budući razvoj, kvalitetu i izniman domet glazbene umjetnosti grada Zadra. Naime, sljedećih gotovo pet desetljeća dvojica će glazbenika razvijajući prijateljstvo i suradnju ne samo odgojiti mnoge mlade glazbenike nego u potpunosti diktirati razvoj repertoara, ali i stvoriti brojna značajna autorska djela.

BIOGRAFSKI PODATCI GLAZBENIKA

Talijan Antonio Ravasio (Bergamo, 1835. – Zadar, 1912.) bio je ugledni dirigent, pijanist, skladatelj, *maestro di cappella* u zadarskoj katedrali te glazbeni pedagog pri Filharmoniji. Punihi pedeset godina Ravasio je djelovao u Zadru posvetivši se u potpunosti razvoju zadarskoga glazbenoga života. Iako Talijan, u polustoljetnom djelovanju nije se našao u nacionalnim razmiricama niti se igdje u periodici spominje osim u kontekstu glazbenih događanja.

1887. *Casino* je bio klub, mjesto za kulturno uzdizanje prvenstveno plemstva. O ovom društvu vidi u Burić Čenan: *Dokumentalistički pristup...*, 163-164.

4 Osnivači Društva bili su ugledni zadarski intelektualci i plemići: Zanchi, Begna i A. de Stermich. U zamolbi za osnivanjem upućenoj Namjesništvu, osnivači ističu razlog: »...pojavila se ideja da se proširuje u ovome gradu ljubav, kultura i sklonost prema muzici i da se postigne jedini cilj«. HR-DAZD 543, kut 3.

Slika 1. Antonio Ravasio⁵

Rođen je u talijanskom gradu Bergamu 1835., od oca Andree i majke Giuditte rođ. Presepio. Glazbu je počeo učiti u dobi od osam godina u rodnom Bergamu, a već s dvanaest godina svirao je orgulje u crkvi sv. Agate del Carmine.⁶ Kao petnaestogodišnjak upisao je pjevanje na milanskom glazbenom konzervatoriju, a kompoziciju mu je predavao ugledni Alberto Mazzucato kojemu je kasnije bio pripravnik.⁷

I prije službenoga osnutka Zadarske filharmonije uprava Društva zaposlila je Ravasija na mjestu dirigenta orkestra i zbora, te učitelja pjevanja i klavira. U sklopu Filharmonije, Ravasio je odgojio čitavu ›vojsku‹ glazbenika, amatera i

5 Sabalich: *Cronistoria aneddotica del Nobile teatro di Zara (1781-1881)*, 278.

6 Prema Carlu Ballarinu koji je napisao jedinu kratku biografiju o Ravasiju u novinama *Il Dalmato*, Ravasio je već u djetinjstvu posjedovao fenomenalni glas tenora. »Infatti il Ravasio da fanciullo era stato dotato di una voce di soprano addirittura fenomenale. Ad un timbro limpidissimo ed omogeneo accoppiava una gamma di circa due ottave, toccando il do della seconda ottava con una naturalezza meravigliosa. Perciò sin dai primi anni riesce il beniamino del corpo corale di s. Maria Maggiore, e, secondo la costumanza del paese, noi lo potremo trovare in tutte le sagre e le fiere della provincia bergamasca, colmato di vezzi e di doni d'ogni sorta. Di soli dodici anni il piccolo allievo del patrio conservatorio viene nominato organista nella chiesa di s. Agata del Carmine in via Colleoni e vi tiene il posto per tre anni.« (»Najčistijim i homogenim timbrom zahvaćao je raspon od otprilike dvije oktave, dodirujući ›do‹ iz druge oktave čudesnom prirodnošću. Zbog toga je već od prvih godina postao miljenik zbora crkve sv. Maria Maggiore, i, prema mjesnim običajima, moglo ga se zateći na svim proštenjima i svetkovinama u provinciji Bergama, gdje su ga hvalili i darivali poklonima svake vrste. Sa samo dvanaest godina, mladi je učenik zavičajnog konzervatorija proglašen orguljašem u crkvi sv. Agate de Carmine u ulici Colleoni, i na tom je mjesto bio tri godine....« Na prijevodu zahvaljujem gospođi Mirjani Vujanić.). Vidi Ballarin: Antonio Ravasio. Maestro di cappella della Basilica Metropolitana di Zara.

7 Prema Ballarinu, Mazzucato je prijateljevao s Rossinijem, Bellinijem i Verdijem. Vidi ibid.

profesionalaca. Njegovo ime spominje se i hvali u svim osvrtima i kritikama koncerata u kojima je Ravasio sudjelovao. Gotovo da nema koncerta Zadarske filharmonije u kojem Ravasio nije sudjelovao kao klavirist ili dirigent. Osim vrijednoga pedagoškog rada u Filharmoniji i vođenja orkestra, Ravasio je dirigerao opernim izvedbama u starome *Nobile teatro* te kasnije (od 1866.) u *Teatro Nuovo*. Od samih početaka djelovanja u Zadru bio je angažiran i kao *maestro di cappella* gdje je desetljećima surađivao s brojnim zadarskim glazbenicima te uzdignuo katedralni zbor do zavidne visine. Ravasio je posljednji puta dirigerao u katedrali 18. kolovoza 1912., i to *Misu za dva tenora, bas i zbor uz orgulje* Placida Mandacinija.⁸ Samo mjesec dana nakon toga, u rujnu 1912., Ravasio je preminuo. Članovi Filharmonijskoga društva odali su mu počast misom koju su izveli pod ravnanjem novoga dirigenta Društva – Talijana Giometta Giomettija. O Ravasijevo obiteljskom životu još uvijek ne znamo dovoljno, kao ni o tomu kakve je veze održavao sa svojom obitelji i prijateljima iz domovine.⁹ Podatci iz Matične knjige vjenčanih u zadarskoj katedrali ipak otkrivaju: Ravasio se oženio već 1859. s Giuseppinom Amaliom Cristiani, Istrankom iz Motovuna.¹⁰ Među uglednim kumovima bio je i Francesco Strmić, najstariji brat kolege Nikole Strmića. Ravasijeva je majka očito u jednom trenutku doselila u Zadar jer se u Matičnoj knjizi umrlih u Zadru iz 1883. navodi njegova majka koja je umrla u 71. godini života.¹¹

Nikola Strmić (Nicolò Stermich, 1839. – 1896.),¹² mlađi je sin dr. Antonija Strmića,¹³ rođen u Zadru 17. veljače 1839. godine. Iako su o Nikoli Strmiću pisali mnogi autori, a strane enciklopedije ga navode kao jednog od najobrazovanijih glazbenika u Dalmaciji u to vrijeme, i danas je njegov skladateljski lik kao i opus nedovoljno zastupljen u hrvatskoj glazbenoj historiografiji.¹⁴ Jedan od razloga

8 Na jednoj dionici postoji bilješka da je to bila: »...ultima Messa diretta dal MO Ravasio primo del suo definitivo ritiro«. Partitura Mandacinijeve Mise nalazi se u arhivu zadarske katedrale pod signaturom 148, a na njoj se nalazi zapis da je to posljednja izvedba maestra Ravasija. Vidi Blažeković, Izvještaj o sređivanju zbirke muzikalija..., 187.

9 U Državnom arhivu u Zadru pohranjene su muzikalije koje su bile u vlasništvu Bruna Ravasija, pa pretpostavljamo da se radi o Antonijevo sinu. HR-DAZD - 379, Muzikalije, 19. – 20. st.,

10 Rođena 1839., umrla kao i Ravasio 1912. Matična knjiga vjenčanih u sv. Stošiji, HR-DAZD, sign. 1799.

11 Matična knjiga umrlih u sv. Stošiji, HR-DAZD, Matična knjiga umrlih, sign. 1796.

12 Nicolò Stermich (Stermić, Strmić, de Stermich von, de, di Valcrociata).

13 Iako glazbeni amater, plemić dr. Antonio de Stermich di Valcrociata (1770.-1866.) cijeloga je života bio aktivan kao violinist kazališnoga orkestra (*Nobile teatro*), ali i kao skladatelj.

14 Katnić: *Niccolò Cav. de Strmić di Valcrociata per molti estimatori*; Valentinelli: *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, 105; Belić: Književnost i umjetnost u Dalmaciji zadnjih pedeset godina, 92; Širola: Pabirci iz glasbene povijesti grada Zadra, 155-162; Bezić: Nosioci zadarskog muzičkog života u odnosu na narodni preporod u Dalmaciji, 295-308; Širola: *Muzički život u Zadru*; Andreis: *Povijest hrvatske glazbe*, 254; Škunca: Nikola Strmić, 477; Katalinić-Lukšić: Nikola Strmić (1839-1896) i njegova violinska sonata, 83-110; Blažeković: Nikola Strmić, 598; Blažeković: Prilog biografiji Nikole Strmića, 285-313; Stipčević: *Hrvatska glazba*, 182; Stipčević: Izvještaj o sređivanju i katalogiziranju muzikalija Historijskog arhiva u Zadru, 101-135; Burić: *Glazbeni život Zadra...*, 72; Burić Čenan: *Dokumentalistički pristup...*,

svakako je do današnja nedeterminacija svih njegovih djela, ali i činjenica da za života, mada je bio priklonjen Narodnjačkoj stranci i hrvatskoj ideji, nije savladao hrvatski jezik, a još više što se krajem života priklonio autonomaskim idejama. Strmiću je još za života (1876.) kratku biografiju napisao, najvjerojatnije, autor Katnich: *Niccolò Cav. de Strmić di Valcrociata per molti estimatori*.¹⁵ Dakle, Strmić je za života bio cijenjeni skladatelj i violinist ne samo u lokalnoj zajednici već i među zagrebačkom publikom i priznat od najviše glazbene struke. O tomu svjedoči nekolicina pisama koja ugledni Franjo Kuhač upućuje Strmiću, ali i činjenica da je uz Zajca, Kuhača, Stankovića, Padovca, Pintarića, Livadića, von Suppéa, te stranaca Liszta, Epsteina i dr., bio počasnim članom Hrvatskoga glazbenog zavoda.¹⁶ Strmićeva najpoznatija opera *La madre slava*, osim u Zagrebu, izvedena je i izuzetno dobro primljena u Trstu, a libreto za tu operu tiskao se i u Veneciji.

Slika 2. Nikola Strmić¹⁷

Nikola Strmić rođen je u plemićkoj zadarskoj obitelji.¹⁸ Završio je gimnaziju učeći paralelno i glazbene predmete pri čemu je, prema Kuhačevim bilješkama,

217-230; Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 239-240.

¹⁵ Na knjižici nije naveden autor, ali Strmićev suvremenik kronolog Giuseppe Sabalich navodi da je autor te biografije dr. Katnich. Vidi: Sabalich: *Cronistoria aneddotica...*, 291; Katnich: *Niccolò Cav. de Strmić...* Prema navodima u *Vienici* iz 1876. godine, »nekoliko štovatelja vrloga skladatelja ›Slavjanske majke‹ (La Madre Slava) počastilo... je Strmića ovom knjižicom.« Vidi: Blažeković: Prilog biografiji Nikole Strmića; Majer- Bobetko et al.: *Hrvatska glazbena historiografija u 19. stoljeću*, 159. Prema *Vienici*, 8/1876 / 32, 536. Moguće je i tumačenje da su navedeni štovatelji samo financirali izlaženje te knjižice.

¹⁶ O korespondenciji između Kuhača i Strmića pisao je Blažeković krajem 1980-ih godina. Pisma koja je Blažeković proučavao nalaze se u NSK-u (u sklopu Kuhačeva opusa).

¹⁷ Sabalich: *Cronistoria aneddotica...*, 291.

¹⁸ Nikolini roditelji Antonio de Stermich i Amadea Dall'Acqua vjenčali su se u istoj crkvi 13. lipnja 1824. Njegovi krsni kumovi u katedrali Sv. Stošije bili su ugledni Zadrani Francesco Nakich i Cesare Pellegrini. Cesare Pellegrini bio je studentski kolega Nikolina oca Antonija. Vidi Ivoš Nikšić, Radeka: *Zadar i Padova, gradovi prijatelji i središta znanja*, 89.

već od rana »pokazivao znatnu nadarenost«. ¹⁹ Nije poznato kod koga je učio glazbu, ali može se pretpostaviti da je glazbene osnove dobio od svojega oca koji je, mada amater, cijeloga života bio aktivni violinist. Na Glazbenom konzervatoriju u Milanu Nikola je upisao violinu 1852. godine (kao trinaestogodišnjak), a prema podacima arhiva ovoga konzervatorija, ostao je tu do 1857. studirajući u klasi prof. Bernarda Ferrare koji je od 1851. na milanskom konzervatoriju predavao pjevanje. ²⁰ Nakon povratka u Zadar 1857. Nikola je djelovao kao izvođač, organizator i skladatelj. Kao dvadesetogodišnjaku povjerena mu je uloga u upravi gradskoga Kasina, od 1870-ih u upravi je zadarskih kazališta (prvo *Nobile teatro* i potom *Teatro Nuovo*), a uskoro postaje i direktor Filharmonijskog društva. ²¹ Uz obveze u upravama velikih glazbenih institucija redovito je muzicirao, ali i skladao. Godine 1864. nastaje njegovo možda najznačajnije djelo, opera u tri čina *La madre slava*, koja se u Zadru nikada nije izvela u cijelosti. Nikola je bio angažiran i u društveno-političkim vodama. Naime, nakon povratka sa studija u Milanu, uz brata Šimu zalagao se za ideje Narodne stranke uhvativši se »u kolo mladih hrvatskih rodoljuba«. ²² Iako nije znao hrvatski jezik, godine 1871. njegovo je ime, uz dr. Mihu Klaića ²³ i Josipa Lantanu, na popisu zadarske Narodne čitaonice čiji je bio i član uprave. ²⁴ Zanimljivo je da 1870. Nikola uzima privatnoga učitelja za hrvatski jezik, a u pismu Franji Kuhaču Nikola (na talijanskom) piše:

»...Namjeravao sam da Vam pismo napišem hrvatskim jezikom; no nisam osjećao dosta snage da to učinim. Znajte, da ja već tri mjeseca imam učitelja za hrvatski jezik, pa se nadam da ću Vam u nekom svom budućem pismu uputiti kakvu drljotinu na tom jeziku.« ²⁵

Sredinom 1870-ih za Nikolin skladateljski rad stiglo je možda najveće priznanje. Godine 1876., Hrvatski glazbeni zavod u Zagrebu dodjeljuje mu počasno članstvo. ²⁶ U pozadini Strmićeva imenovanja, prema muzikologu Blažekoviću, bila je podrška Zavoda Hrvatima u Dalmaciji i Istri, pokrajinama koje je Austrija nastojala izolirati od sjeverne Hrvatske. ²⁷ Strmić se više puta zanimao za glaz-

19 Blažeković: Prilog biografiji Nikole Strmića, 287. Prema Kuhač, Franjo Ksaver: *Grada za Biografski i muzikografski slovník*, Arhiv JAZU, listić S 292-293.

20 Osim Ferrare, predavali su mu: direktor Luigi Rossi (1810. – 1885.) dramsku glazbu; Alberto Mazzucato (1813. – 1877.) instrumentaciju; Stefano Ronchetti-Monteviti (1814. – 1882.) kontrapunkt. Međutim, prema navodima Kuhača, čini se da je Strmić i privatno studirao, i to kompoziciju kod tada poznatoga opernog skladatelja Pasquala Bone (1816. – 1878.) Blažeković: Prilog biografiji Nikole Strmića, 287. Prema Širola: Pabirci iz glasbene povijesti grada Zadra, 155; Kuhač: *Grada za Biografski i muzikografski slovník*.

21 Bezić: Nosioci zadarskog muzičkog života..., 305

22 Širola: Pabirci iz glasbene povijesti grada Zadra, 155.

23 Iz Jubilarnog broja *Narodnog lista (Il Nazionale)* 1862-1912., 1.

24 Upraviteljstvo Čitaonice 1877.: »M. knez Borelli, V. Danilo, Dr Dominis, Obradović, N. vitez Strmić«.

25 Strmićevo pismo Kuhaču od 12. 8. 1870. nalazi se u Kuhačevoj građi za *Biografski i muzikografski slovník* u NSK-u u Zagrebu. Prijevod Milivoj Mezulić. Vidi Blažeković: Prilog biografiji Nikole Strmića, 301.

26 Blažeković: *Glazba osjenjena politikom...*, 174. Prijepis zavodskog pisma Strmiću nalazi se u arhivu HGZ-a, 128/1865. Blažeković: Prilog biografiji Nikole Strmića, 307.

27 Kontakti Hrvatskoga Zavoda sa Strmićem postojali su već i nekoliko godina, kada je dva

bene prilike u Zagrebu izrazivši želju da dođe predavati na konzervatorij kada bude osnovan. Unatoč njegovim željama i željama Franje Ks. Kuhača (s kojim se dopisivao), ideja o karijeri u Zagrebu nikada nije ostvarena.²⁸ Strmić je i dalje nastavio s upraviteljskim i organizatorskim dužnostima u zadarskim društvima i kazalištu, te redovitim solističkim angažmanima u Filharmoniji. Nikola se oženio 1859. godine u Milanu, u crkvi sv. Marka. Njegova odabranica bila je Ermina (Eimina) Pivetta, a osim brata Francesca, kumovi su bili Pietro Battara, poznati zadarski tiskar i nakladnik te Diamante Stermich, Nikolina majka. Nikola i Ermina imali su četiri sina: Leopolda, Petra (Pietro), Vincenza i Vladimira.²⁹ Petar je krenuo očevim stopama i ostvario zavidnu svjetsku glazbenu karijeru!

POČETCI – STUDENTSKI ŽIVOT

Ravasio i Strmić najvjerojatnije su se upoznali za vrijeme studiranja u Milanu. Obojica su studirali na Glazbenom konzervatoriju ›Giuseppe Verdi‹. Ravasio je upisao studij pjevanja 1850. kao petnaestogodišnjak, a Strmić violinu dvije godine kasnije, kao trinaestogodišnjak (1852).

Ravasio je slovio za vrlo nadarenog studenta. U alumniju milanskoga konzervatorija, piše da je bio izniman talent tijekom cijeloga studija te vrlo vrijedan i odgovoran.³⁰ Iako je i Strmić ocijenjen kao vrlo nadaren s izrazitom ljubavlju spram glazbe, u opisu njegova zalaganja piše da mu manjka discipline te da se nerijetko oglašuje na zadatke. Ipak, hvaljen je kao dobar violinist u orkestru.³¹ Treba imati na umu da je Strmić bio izuzetno mlad, ali i da je boravak u ›uzbudljivom‹ Milanu očito koristio i za zanimljiv društveni život. Naime, iz pisama koja je slao ocu iščitavamo da se ovaj zadarski mladić vrlo brzo uključio u bogati kulturno-društveni život Milana.³² Odlasci na kavu u milansku Scalu, kozmetički troškovi (mirisne vodice, nove čizme, šalovi, rukavice), koncertne pretplate

mjeseca nakon praižvedbe njegove opere *La madre slava* 1865. u Trstu ravnateljstvo željelo uključiti dijelove opere u zavodske koncerte. Vidi Blažeković: Prilog biografiji Nikole Strmića, 291.

28 Blažeković: *Glazba osjenjena politikom...*, 175; Blažeković: Prilog biografiji Nikole Strmića, 296-297. Pismo Nikole Strmić Kuhaču od 12. kolovoza 1870. Arhiv HAZU-a, zbirka Kuhač, građa za *Biografski i muzikografski slovník*, listić S 294. Pismo u cijelosti vidi u: Blažeković: Prilog biografiji Nikole Strmića, 307. Usp. pismo ravnateljstvu Zavoda. Arhiv HGZ-a, 1-37/1876.

29 Matične knjige rođenih, sv. Stošija, HR-DAZD, br. 1785, 1786, 1787.

30 Alumnii studenata milanskoga konzervatorija generacija godine 1850. Alumniji se nalaze u arhivu Milanskoga glazbenog konzervatorija G. Verdi (*Il Conservatorio Giuseppe Verdi di Milano* <http://www.consmilano.it>) na kojem su sredinom 19. stoljeća studirali mnogi zadarski glazbenici, među njima Nikola Strmić i Antonio Ravasio. U istraživanju arhivskoga gradiva pomogla je arhivistica ovoga konzervatorija gospođa Licia Sirch.

31 Alumnii studenata milanskoga konzervatorija generacija godine 1852.

32 U Znanstvenoj knjižnici Zadar pohranjeni su rukopisi Antonija i Nikole Strmića. U troškovnicima nalazimo izvještaje za godine 1854, 1855. i 1856. Vidi: Obiteljski fond – obitelj Strmić; sign. Rukopisi 163943 Misc 1104/I-1.

i sl., upućuju na to da se Strmić zabavljao, a u tomu najvjerojatnije nije bio sam. Možemo samo pretpostavljati da je upravo Ravasio bio uz mlađeg Strmića, bilo da je bila riječ o društvenom životu ili o pomoći pri rješavanju studentskih zadataka.³³

Slika 3. Dio stranice Nikolina izvještaja o troškovima življenja u Milanu za svibanj 1855. (autograf)³⁴

Spese per la famiglia di Strmić da una lettera nel mese di Maggio 1855.	
Caro 2 - Abbonamento di musica -	lt. 25.
Carbide -	7. -
3. In Danari -	1. -
4. Rindimentati di calce -	1. 60.
5. Spese all'ora -	3. 28.
6. Capofede -	9. -
" In Danari -	2. -
" Carro da strada -	40.
" bolli -	40.
6. Caratter di refe -	3. -
" In Danari -	3. -
8. apprestamenti d'orologi -	4. -
9. Libro di belle lettere -	4. -
10. Musica libri -	5. -
11. Bolli -	20.

Sommano lt. 73. 43.
 Lt. 8. Lorini di strada 32. -
 et. 10 5. 43
 San Vito
 Nikola Stermić

Godine 1857. obojica dolaze u Zadar. Strmić je te godine diplomirao, a Ravasio tek iduće. Upravo u to vrijeme Strmićev otac Antonio radio je na utemeljenju najvećega glazbenoga društva u Zadru – Filharmoniji. Među glavnim zadatcima osnivača bilo je dovođenje vrsnih profesionalnih glazbenika koji će u kratkom roku osposobiti orkestar i zbor. Osim Nikole koji je odmah angažiran kao prvi violinist orkestra, u Filharmoniju je došao i mladi Ravasio kojemu su povjerene uloge dirigenta, učitelja klavira i solo pjevanja. Iznenađuje činjenica da su se obojica vrlo mladi (Strmić osamnaest, a Ravasio dvadeset dvije godine) prihvatili tih velikih dužnosti u gradu. Bili su prvi glazbeni profesionalci u Filharmoniji i rijetki profesionalci u cijelom gradu. Već su tada zajedničkim snagama započeli vrijedan rad na podizanju glazbenoga života u gradu, a njihov angažman nastavit će se sljedećih četrdeset godina!

33 O poznanstvu s Ivanom Zajcem saznajemo iz članka Carla Ballarina koji navodi da je Ravasio za vrijeme studiranja prijateljeva sa Strmićem i Zajcem. Vidi Ballarin: Antonio Ravasio... Bilo bi zanimljivo potvrditi da li su se Strmić i Zajc poznavali budući da su njihovi očevi (Antonio de Stermich i Giovanni Zaytz st.) zajedno svirali u zadarskom kazalištu *Nobile teatro*. Naime, Zajc st. je godinu dana (1835.) bio dijelom zadarskoga glazbenog života. Kao kapelnik 45. pukovnije baruna Mayera djelovao je kao dirigent u *Nobile teatro*, a na koncertu 13. prosinca 1845., izvedena je njegova *Grande sinfonia* te *Variazioni per clarinetto*. Vidi Burić: *Glazbeni život Zadra...*, 94-95.

34 Znanstvena knjižnica Zadar, Misc 1104/I-1

PROFESIONALNO DJELOVANJE

Ravasio je vrlo brzo postao središnja figura zadarskoga glazbenog života. U Filharmoniji je, u suradnji sa starijim i iskusnijim violinistom Alessandrom Dionisijem³⁵ oblikovao prve izvedbene snage društva – zbor i orkestar. Imao je pune ruke posla: dva puta tjedno održavao je satove pjevanja i klavira, i to posebno za djevojke, posebno za mladiće. Zahvaljujući upravo Ravasiju i starome Dionisiju, nerijetko su se iz skupine mladih pripravnika izdvajali nadareniji pojedinci, koji bi, nastupajući kao solisti dobivali veću priliku za rad i usavršavanje, a neki od njih odlazili bi na daljnje školovanje u Italiju.³⁶ Osim u sklopu Filharmonije, Ravasio je desetljećima predavao i u biskupskom sjemeništu gdje je držao nastavu iz klavira i pjevanja.³⁷ Zanimljivo je svjedočenje nekadašnjeg Ravasijeva učenika Carla Ballarina, koji o dolasku Ravasija na mjesto *maestra di cappella* zadarske prvostolnice piše:

»U godini smo 1858. i naša drevna bazilika već više od godine dana čini sve neophodno da dobije maestra, koji bi, imajući iskustva s orguljama, proveo radikalnu reformu sakralnog pjevanja »s obzirom na potpunu dekadenciju crkvene glazbe u ovoj prvostolnici«, kako se izrazilo crkveno vijeće u oglasu za natječaj. Natjecatelji ne nedostaju, padaju molbe sa svih strana, neke čak podržane imenima i preporukama poznatih glazbenih autoriteta, gotovo sve popraćene svescima priloga, napisa, pohvala, itd. Protivno tome, kako se predstavlja mladi Ravasio? Običan list papira, iz kojeg ne mogu učiniti manje nego da donesem dio koji karakterizira vrlo rječito njegov skroman i tankočutan karakter:

»Doznavši od nekog gospodina Luigija Balestre, da je ovo crkvinarstvo u potrazi za maetrom koji bi služio kako Katedrali tako i Kazalištu, i tako potaknut da se natječem, odvažio sam se predstaviti ovim dopisom da bih vas upoznao ukoliko trebate podatke o meni u bilo kojem smislu. Sada sam učenik u milanskom konzervatoriju pri kraju svojeg studija. Predao sam neke eseje o kompoziciji i kontrapunktu, a o tome možete dobiti informacije od samog konzervatorija, isto tako vas isti, cijenjeno crkvinarstvo, može informirati o ostalim granama što se tiču maestra...«³⁸

To skromno predstavljanje očito je osvojilo crkvene upravitelje i Ravasijeva je zamolba prihvaćena! Prema izvorima u periodici, već nakon nekoliko mjeseci rada s katedralnim zborom uzdigao ga je do znatne umjetničke visine izvodeći mise, vespere i druga velika glazbena crkvena djela.³⁹ Za svoj je rad u sklopu

35 Talijan Allesandro Dionisi (1821. – 1896.) došao je u Zadar 1843. godine. Već od 1840-ih bio je dirigent kazališnoga orkestra (Nobile teatro), a od 1850-ih na mjestu je dirigenta Vojne glazbe (Banda Guardia Musicale). U sklopu Filharmonije bavio se pedagoškim radom, a jedan od njegovih prvih učenika bio je Ivan Bersa (Giovanni de Bersa), otac Blagoja i Vladimira Berse. Značajno je da je nerijetko u svojoj kući organizirao komorne koncerte. Vidi Burić: *Glazbeni život Zadra u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća*, 81, 82.

36 Takvi su primjeri braća Antonio i Gaetano Pini Corsi koji su započeli kao pripravnici u Filharmoniji da bi postali svjetski renomirani pjevači.

37 Advokat Natalle Fillipi, koji je bio predsjednik vijeća u katedrali, nominirao je Ravasija za maestra katedrale 20. srpnja 1857. Vidi: Sabalich: *Cronistoria aneddotica*, 278. Dvije godine kasnije Filippi će biti Ravasijev kum na vjenčanju!

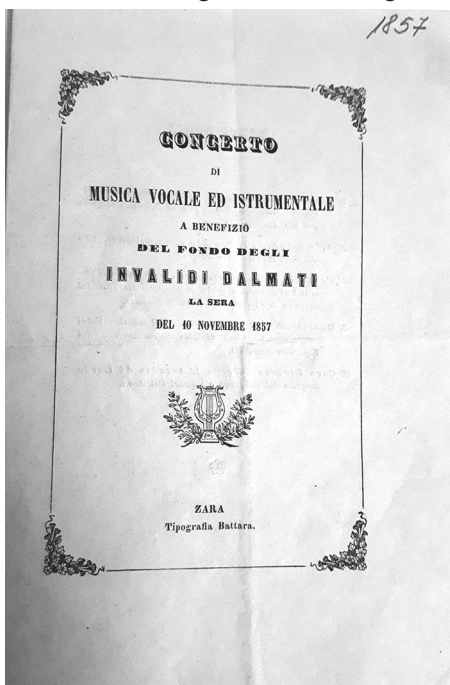
38 Ballarin: Antonio Ravasio...

39 Između 1866. i 1890. u ovim produkcijama Velikog tjedna bila su izvedena tri *Misere-*

katedrale Ravasio bio dobro plaćen, a osim redovnih primanja, bio je plaćen i za prijepise notnih materijala te vođenje vokalnoga kvarteta u Velikom tjednu.⁴⁰

Osim, dakle, pedagoškoga rada u okviru Filharmonije i crkvene službe, Ravasio je uz kolegu Strmića muzicirao već od prvih zadarskih dana. Prvi koncert na kojem su sudjelovali, u listopadu 1857. godine, bio je humanitarne prirode, i to u korist dječjeg »ubožišta«.⁴¹ Na koncertu su izveli ulomke iz poznatih talijanskih opera (Verdi, Ricci i dr.), a već sljedeći koncert, također humanitarni, dogodio se mjesec dana kasnije, ovaj put u korist dalmatinskih invalida.

Slika 4. Programska knjižica s humanitarnoga koncerta 1857. godine⁴²

Uz program s prošloga koncerta uvrstili su još nekoliko novih ulomaka.⁴³ I dvije godine kasnije, 1859., ponovno su svirali na humanitarnom koncertu, ovaj put

rea Niccole Antonija Zingarellija i po jedan Giacomo Fontemaggija, Francesca Basilyja, te Romana Guglielmija. Vidi: Blažeković: *Glazba osjenjena politikom...*, 90-91.

40 Širola: *Muzički život u Zadru*, 605, prema Bianchi, Carlo Federico, *Zara cristiana*, Zara, 1877., 38. Od crkvenoga službovanja dobivao je 35 forinti mjesečne plaće te paušalni iznos od 26 forinti i 15 novčića mjesečno za podmirivanje troškova prijepisa notnih materijala i za plaćanje glazbenika koji su sudjelovali u izvedbama u katedrali. Izvan ovog paušalnog iznosa imao je pravo nadoknade troškova za vokalni kvartet koji je kod večernjeg bogoslužja u Velikom tjednu izvodio *Miserere* uz pratnju harmonija (umjesto orgulja).

41 HR-DAZD – 543, Stampe, kut 49/42.

42 HR-DAZD – 543, Stampe, kut. 49/44.

43 HR-DAZD – 543, Stampe, kut 49/44.

za dalmatinske invalide u zadarskom *Nobile teatro*.⁴⁴ Osim Ravasija i Strmića, među solistima koncerata spominju se Nikolin stariji brat Šime Strmić, nevjesta Adela Strmić⁴⁵ te Dalmazio Nasso, Giovanni Pini, Riccardo Fabbrovich, Giovani de Bersa, Dr. Michele Milchovich, Anna Marchesani i Carlotta Bianchi. Sljedeće godine, 1860., Filharmonija je održala šest koncerata⁴⁶ među kojima je zasigurno najznačajniji prvi, kada su filharmoničari dva dana zaredom izvodili Rossinijev *Stabat Mater*. Cijelim orkestrom i zborom dirigirao je Ravasio, a sam odabir ovako zahtjevnoga djela značio je prvi veliki iskorak u dotadašnjem repertoaru Filharmonije. Svaki sljedeći koncert uključivao je barem jedno djelo zadarskih skladatelja (Salghetti-Driollija, Suppéa i Strmića).

Za mladoga Strmića jedan od važnijih koncerata dogodio se u studenom kada su izveli njegovo djelo *Nei giorni campestri*. Skladbu je Strmić prvotno skladao kao orkestralni stavak s podnaslovom *Sinfonia fantastica*, a kasnije ju je preradio za klavir četveroručno.⁴⁷ U ovoj su je četveroručnoj verziji izveli mladi kolege Strmić i Ravasio, a to je zasigurno ostavilo snažan dojam na zadarsku publiku. Nije sigurno zašto ovo djelo nisu izveli u originalnom aranžmanu (za orkestar), ali možemo pretpostaviti da orkestar s kojim su raspolagali nije zadovoljavao njihove kriterije. Na koncertu su sudjelovali i svi pripravnici Filharmonije, a autor osvrta u novinama naglašava da su pripravnici nastupali uz maestra Ravasija. Već krajem godine (1860.) Strmić završava još jedno djelo – prvu operu pod nazivom *Desiderio, duca d'Istria*.⁴⁸ Bila je to *opera seria* u dva čina, a uz dvije opere suvremenih talijanskih autora A. Perija i G. Apollonija, izvela ju je jedna talijanska operna družina pod dirigentskom palicom Strmićeva prijatelja Ravasija. Iako je ovu operu Strmić počeo skladati još za studentskih dana (1856.), poznati zadarski kritičar i skladatelj G. Salghetti-Drioli napisao je da je »zora koja nago- vještava jedan prekrasan dan; rascvjetano drvo u proljeće koje obećava mnogo slatkih plodova; jedna nada naše domovine«.⁴⁹

44 Sabalich: *Cronistoria aneddotica...*, 243. Vidi i Oss. D. 1859, 153. Vidi HR-DAZD – 543, kut 49/8.

45 Supruga Nikolina brata Francesca.

46 *La Voce Dalmatica*, 1860, br. 25.

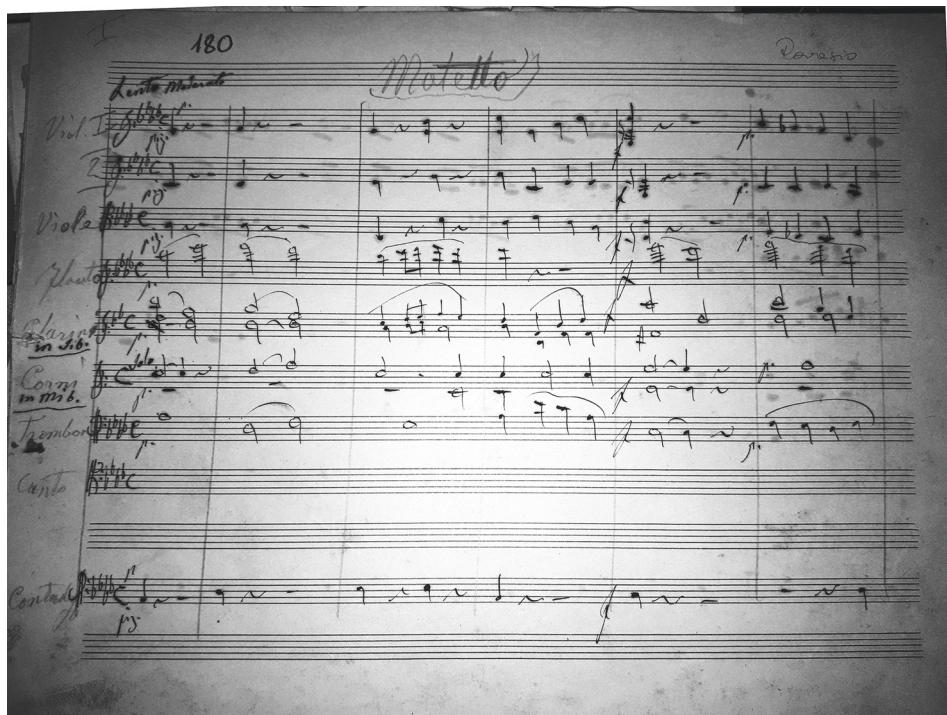
47 Prijepis potpune partiture djela *Nei giorni campestri. Sinfonia Fantastica* u e-molu čuva se u Zagrebu u NSK-u.

48 Opera *Desiderio...* skladana je na libreto Giambattista Canovaija, kojemu je, prema Sabalichu, radnja pružala puno više mogućnosti od onih koje je on uspio iskoristiti. Vidi Sabalich: *Cronistoria aneddotica...*, 256. Autograf *Sinfonie* za klavir iz opere *Desiderio...* datiran je 19. lipanj 1856. i nalazi se u NSK-u u Zagrebu kao i prijepis kompletne partiture opere. Rukopis *Sinfonia dell'opera seria Desiderio duca d'Istria del M Nicolò de Stermich. Ridotta per solo pianoforte* nalazi se u ostavštini Franje Kuhača u NSK-u u Zagrebu. Vidi Blažeković: Prilog biografiji Nikole Strmića, 289.

49 Vidi Sabalich: *Cronistoria aneddotica...*, 256. Tih je godina Nikola bio skladateljski izuzetno aktivan pa nakon orkestralnog stavka *Nei giorni...* i prve opere *Desiderio...* sklada djelo *Sinfonia fantastica in Sol* za klavir 1863., (čuva se u NSK-u u Zagrebu i to samo prijepis), a 1864. djelo *Sinfonia in Fa*, također za klavir (čuva se u NSK-u u Zagrebu, ali prijepis ove *Sinfonie* nije dovršen).

I Ravasio je, već po dolasku u Zadar, skladao. Godine 1858. sklada prigodni motet povodom najvećega zadarskog blagdana – Sv. Stošije.⁵⁰ Ipak, o skladateljskom radu Antonija Ravasija do danas znamo malo. Dirigent i skladatelj Pauer Paretti⁵¹ piše o Ravasiju da je skladao jednu misu, nekoliko moteta i druga crkvena djela koja su bila izvođena pred javnošću, kao i da je autor jedne opere koja je ostala nedovršena.⁵² U arhivu zadarske katedrale pronađeno je svega nekoliko Ravasije-vih djela. Riječ je o motetima za glas i orkestar skladanima za prigodne blagdane: Sv. Stošiju, Sv. Šimu i sl.⁵³

Slika 5. Motet *Juravit dominus* Antonia Ravasija, pohranjen u arhivu Zadarske nadbiskupije.⁵⁴

50 Na skladbi *Motetto... O strenna et partis...* piše da je prvi puta izvedena 15. siječnja, 1858.

51 Peretti je bio dirigent zadarske Filharmonije nakon Prvog svjetskog rata.

52 Peretti: *La vita musicale della Dalmazia*, f. 3. U fondu muzikalija Državnoga arhiva u Zadru nalazi se skupina (br. 4) gdje su pohranjene muzikalije iz vlasništva Brune Ravasija. Za sada samo pretpostavljamo da je on sin Antonija Ravasija.

53 *Motetto »Juravit dominus«* za tenor solo i orkestar (C-dur) – sign. 180; *Motetto »O strenna et patris Martyr«* per Santa Anastasia, za bas i orkestar (C-dur) – prvi put izveden 15. siječnja 1858. – sing 181; *Motetto »Justus Proffeto«* per la Festivita di San Simeone (C-dur) – sign. 182; *Motetto »Ressurexit Pastor bonus«* per Pasqua (G-dur) – sing. 182. Popis muzikalija u arhivu prvostolne crkve u Zadru napravili su 1980-ih godina muzikolozi Ennio Stipčević i Zdravko Blažeković. Vidi Blažeković: Izvještaj o sredivanju zbirke muzikalija katedrale sv. Stošije u Zadru, 179.

54 HR-AZDN – zbirka muzikalije, 180.

U Arhivu dubrovačke katedrale nalazi se jedna Ravasijeva skladba posvećena sv. Vlaha.⁵⁵ Tekst je napisao (prilagodio) tadašnji zaderski nadbiskup dr. Grgur Rajčević, rođeni Dubrovčanin koji je najvjerojatnije i popularizirao ovu skladbu u Dubrovniku. Tamo je, ali i u Splitu, ova skladba bila izuzetno popularna više desetljeća,⁵⁶ što svjedoči o raširenosti i popularnosti Ravasijeve crkvene glazbe. I dok je Ravasijev opus, čini se, uglavnom crkvene provenijencije, Strmić 1860-ih sklada komornu glazbu i radi na operi *La madre slava* koja će biti jedno od njegovih najznačajnijih djela. Godine 1864. završio je operu,⁵⁷ a 3. travnja 1865. opera je praizvedena u Trstu gdje se prikazivala četiri, od predviđenih čak pet dana zaredom!⁵⁸

55 U najnovijem zborniku o dubrovačkoj crkvenoj glazbi navodi se jedna Ravasijeva skladba, odnosno tri verzije iste skladbe. Naime, skladba *Blasi sacerdos (Vlaho, o sveće)* za solo glas i gudački orkestar ili orgulje, pisana je povodom najvećega dubrovačkog blagdana Sv. Vlaha, a postoji i verzija za solo sopran ili tenor i gudački orkestar te za solo bariton i orgulje. Sve skladbe nalaze se u Arhivu dubrovačke katedrale.

56 Degl'Ivelling: *In Honorem Sancti Blasii, Svetom Vlahu u čast*, 99. U zborniku se nalaze i transkripcije Ravasijeve skladbe.

57 Danas se u NSK-u čuva prijepis kompletne partiture, orkestralna partitura *Romanze* Vide i solo dionica; prijepisi *Cavatine* Stefanie iz 1. čina i *Terzetto et Finale* iz 1. čina. U Hrvatskom glazbenom zavodu čuva se prijepis partiture *Gran Sinfonie* i *Introduzione e coro* prvoga i drugoga čina, a u tršćanskom *Civico museo teatrale di fondazione Carlo Schmidl* čuva se autograf *Canzone Vide Vieni ah!...* za glas uz klavir i harfu. U sadržaju opere je »herojstvo crnogorskih majki i junačka borba malog slavenskog naroda protiv turskih zavojevača«.

58 U tršćanskom arhivu »Carl Schmidl« (*Civico Museo Teatrale Carlo Schmidl*), u kojem je pohranjena sva građa tršćanskoga »Teatro Verdi« (*Teatro Comunale*), čuvaju se plakati u kojima se najavljuju izvedbe Strmićeve opere. Od planiranih pet izvedbi (2., 3., 5., 6., i 8. travnja 1865.) nije izvedena samo jedna, i to ona prva. Naime, na plakatu piše da se najavljena opera te večeri neće izvesti zbog iznenadne bolesti prvoga tenora (»sopraggiunta indisposizione«). Strmićeva opera praizvedena je sutradan (3. travnja) u cijelosti, a ostalih dana izvodili su se pojedini činovi uz ostali koncertni program. Autorica ovoga članka posjetila je ovaj tršćanski arhiv u siječnju 2018. godine i dobila na uvid sve plakate.

Slika 6. Plakat za operu *La madre slava* N. Strmića; Trst 3. travnja 1865. godine⁵⁹

TEATRO COMUNALE
Questa sera Lunedì 3 Aprile 1865
 (DISPARI N. 51)

PRIMA RAPPRESENTAZIONE
 del Melodramma serio in tre atti:

LA
MADRE SLAVA

Poesia di **LUIGI FICHERT.** — Musica nuova del Maestro **NICOLÒ DE STERMIC.**

<p>PERSONAGGI</p> <p>STEFANIA, la Madre Slava VIKO, il suo figlio ANNA, sorella Stefania LEMO, gendarme a Vila BIVIO, capo dei Colapri</p>	<p>ATTORI</p> <p>Mares-Delcaro Giuletta Patroni Ernesto De Hallon: Mariscal Earichetta Orlandi Vito Reduzzi Francesco</p>
---	--

Maschine, Puntori, Colapri, Popolo, Armati ecc. — La Scena è nel Mezzano.

Quindi verranno riprodotti gli atti 3, 4. e 5 del Ballo:

LA CONTESSA D'EGMONT

con tutte le analoghe DANZE e PASSI.

Vigiletto d'ingresso		flor. 1.50
detto per Signori Militari		— 25
detto per Ragazzi		— 25
Il Biglietto di Scanno in Piazza		— 50
ingresso al LOGGIONE:		— 50

Gli Scanni disponibili verranno giornalmente distribuiti dai Bollettinari dal mezzogiorno alle 2 pom., ed alla sera prima d'incominciare lo spettacolo.
 I Palchi disponibili del III. Ordine sono tariffati a flor. 2. e quelli del IV. a flor. 3. e si venderanno dal Custode del Teatro.
 I Libretti sono vendibili dai Bollettinari a soli 25.

Lo Spettacolo principerà alle ore SETTE e MEZZO precise.

Tipografia del Lloyd Austriaco, Trieste.

E. D. B.

Godinu dana kasnije (svibanj 1866.) opera je izvedena i u Zagrebu. U kritici zagrebačke izvedbe navodi se da je Strmić Zagrepčanima »un nostro fratello« koji koristi slavenske glazbene karakteristike. Kritičar priznaje Strmiću veliko znanje instrumentacije, naravno u okviru tadašnje talijanske opere, pa navodi da bi se u tome mogao takmičiti s Verdijem.⁶⁰ Prema muzikologu Beziću, Strmićeva *La madre slava* predstavlja za hrvatsku glazbenu kulturu značajno postignuće u razdoblju nakon Lisinskoga, a prije pojave Zajca u Zagrebu.⁶¹ Popularnosti

59 Plakat se nalazi u arhivu *Civico Museo Teatrale "Carlo Schmid"* u Trstu (odjel: *Servizio Musei e Biblioteche*). U tom se arhivu nalazi sveukupna građa tršćanskog kazališta »Teatro Verdi«. U istraživanju građe, pomogla mi je arhivistica Elisabetta Buffolini.

60 Bezić: *Nosioci zadarskog muzičkog života*,...,304. Za usporedbu, Zajc je tek 1870. napisao *Mislava* – svoju prvu operu na hrvatskom jeziku.

61 »Dobro instrumentirana i dulja uvertira koja nije samo splet motivske građe iz dotične opere, arije u molskim tonalitetima ponekad možda potrebnim za dočaravanje muzičkog kolorita Balkana, pojava ilirskih budnica i tipično romantički sadržaj radnje približavaju Strmićevu operu onom pravcu kojim je pošao Lisinski Porinu. Poznatije melodije Porina nisu citati

i kvaliteti opere zasigurno je pridonio i kvalitetan libreto, čiji je autor napisao istoimenu poemu u šest pjevanja. Bio je to Zadranin francuskoga podrijetla Luigi (Vjekoslav) Fichert, tzv. Dalmatinac.⁶² Ipak, ovu Strmićevu operu zadar-ska publika nije nikada čula u cijelosti. Naime, iako je tisak najavljivao njezinu praizvedbu uz opere *Martha* Friedricha von Flottowa i *Lorenzino de Medici* Giovannija Pacinija, obje nove za Zadar, gostujuća operna družina pod vodstvom impresarija Carla Burlinija iz Trsta izvela je sve osim Strmićeve opere!⁶³ Tako su se u Zadru, uvijek na veliko veselje građana, mogli čuti jedino pojedini ulomci iz opere. Jedan takav koncert organiziran je za dobrobit fonda Gradske glazbe u *Teatro Nuovo*. Među solistima isticao se bariton Andrea Zečević (Zesevich), a izvedbom je dirigirao Antonio Ravasio.⁶⁴ S kraja 1860-ih potječe i jedno Strmićevo komorno djelo, Nikolina prva violinska sonata (*Suonata 1a per Violino con accompagnamento di Pianoforte* op. 24.),⁶⁵ a već 1870. Nikola sklada i treću operu – *Sordelo*.⁶⁶

Sedamdesetih godina 19. stoljeća Ravasio i Strmić imali su pune ruke posla. Ravasio je i dalje radio kao pedagog u okviru Filharmonije i sjemeništa, ali je i dirigirao koncertima, a Strmić je intenzivno skladao.

narodnih napjeva, već originalno stvaralaštvo u duhu hrvatske narodne popijevke«. Vidi Bezić: Nosioci zadarskog muzičkog života...,304

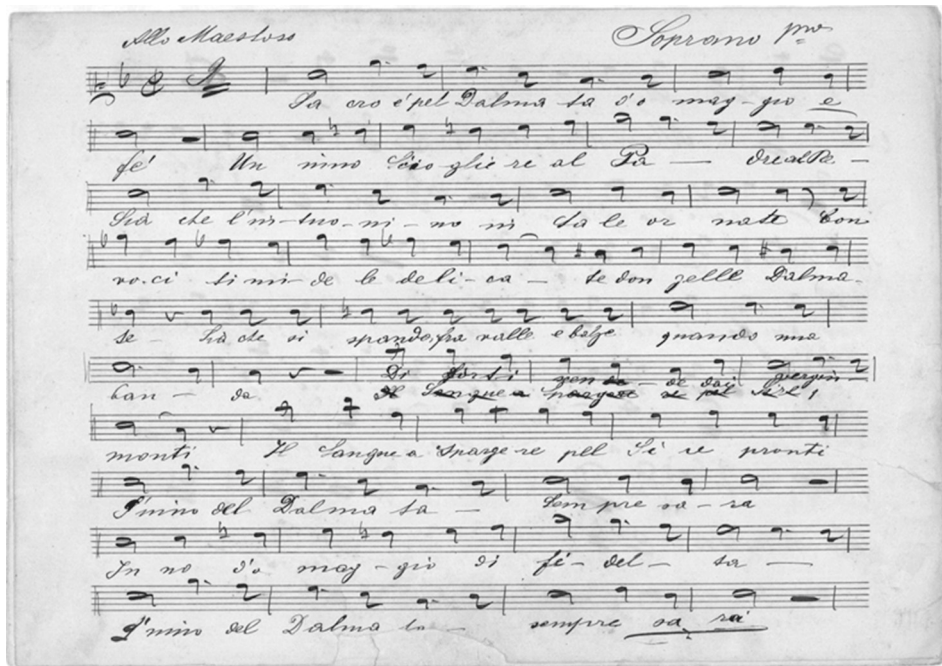
62 Fichert je objavio poemu u Zadru 1857. i posvetio je ljubljenoj domovini »*A te, Madre mia, unico, intenso, melancolico amore nella vita miserrima*«. Popularnost Fichertove poeme potvrđuju i mnoga izdanja sljedećih nekoliko desetljeća, a važan je doprinos i Antuna Šimonića koji je 1861. poemu preveo na hrvatski jezik. Slavenska rodoljubna tematika bila je sredinom 19. stoljeća izuzetno aktualna u europskim krugovima. U Znanstvenoj knjižnici Zadar čuvaju se izdanja: *La madre slava. Melodramma in tre atti* – tiskano u Trstu Tipografia del Lloyd Austriaco 1865. (opera se daje u *Teatro comunale di Trieste* 1865. stara sign. 1207 86 II I; nova sign. Misc. 3149); *La Madre Slava di Luigi Fichert Dalmata canti 6 con note Zara in ottobre* 1857. Tipografia Demarchi – Rougier, 134 stranice, sign. Misc c 8408 / 29157; Posebno tiskano izdanje Fichertove pjesme; sign. Misc.48987, tiskano u Veneciji MDCCCXCVI.

63 Zapravo je nejasno zašto se to dogodilo jer je u to vrijeme Nikola bio upravitelj kazališta i direktor Filharmonijskoga društva. Kako je opera bila izuzetno popularna, a publika je na najavu izvedbe pojedinih ulomaka hrlila na koncerte, moglo bi se pretpostaviti da je izvedbu cjelovite opere bojkotirao sam Nikola koji nije imao povjerenja u glazbene »snage« kojima raspolaže. Muzikolog Jerko Bezić razloge neizvođenja Strmićeve opere vidi u političkim protestima protiv njezina postavljanja u Zadru. Usp. Bezić: Nosioci zadarskog muzičkog života..., 305.

64 Izvedbe su bile izvrsne i prema izvjestitelju lista *Il Dalmata*, potpisanom s P. M. (Dal, 1872., br. 82) i prema dopisniku *Narodnog lista*, potpisanom s X (NL, 1872., br. 84).

65 Autograf *Violinske sonate* nalazi se u NSK-u u Zagrebu. Prema Blažekoviću, partituru je uzeo Kuhač prilikom posjeta Zadru. Čini se da Kuhač upravo tu partituru nikada nije vratio autoru. Vidi Blažeković: Prilog biografiji Nikole Strmića, 309. Vidi i Katalinić-Lukšić: Nikola Strmić (1839-1896) i njegova violinska sonata, 83-110.

66 Za operu *Sordelo* danas znamo samo kao navod u literaturi.

Slika 7. Dionica soprana kantate *Sacro e pel Dalmata* za soliste i zbor Nikole Strmića (autograf)⁶⁷

Mnoge skladbe Strmić je posvetio određenim osobama ili značajnim događajima pa se može pretpostaviti da je bio osjetljiv na društveno-političke prilike, ali i da se rado odazivao svim skladateljskim narudžbama.⁶⁸ Među takvim društveno angažiranim skladbama su: kantata skladana prigodom oproštajne večeri F. Zanchija (1872.),⁶⁹ kantata *Sacro e pel Dalmata* skladana povodom dolaska cara Franje Josipa I. u Zadar (1875.), *Hvalospjev sv. Ceciliji* povodom blagdana zadarske zaštitnice sv. Stošije (1875.), skladba *Guarda la notte* za muški zbor posvećena glazbeniku Miji Ćurkoviću (1875.);⁷⁰ jedna skladba posvećena ustanku protiv Turaka u Bosni i Hercegovini iz 1876. (danas nepoznata) te valcer *Gli studenti* povodom dobrotvornoga koncerta za dobrobit napuštene djece (1877.).⁷¹ Godine 1885. Strmić je skladao i koračnicu u čast vođi zadarskih autonomaša Luigiju Lapenni – *Il trionfo di Lapenna*, povodom njegove pobjede na lokalnim izborima. Upravo taj Strmićev čin bio je povodom lokalne političke afere. Naime, zadarski rodoljubi osudili su ovaj Strmićev čin, odrekli su se svih dužnosti u

67 HR-DAZD, muzikalije, III/15. Kut 63.

68 I opera *La Madre slava* iz 1863. posvećena je zemlji svih Slavena, što je bila tipična rodoljubna tema zemalja pod austrougarskom okupacijom. Prema listu *Slawische Blätter* iz 1865., br. 6, opera je trebala biti tiskana s posvetom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru.

69 *Narodni list*, 1872, br. 21.

70 *Avvisatore dalmato*, 1875., br. 95.

71 Uz dobrotvorni koncert održan je i svečani ples đaka i profesora zadarske gimnazije i *realke* u korist zaklade za pomoć »nevoljnim i valjanim mladićem dvaju zadarskih srednjih učiona«. Vidi Katnić: *Niccolò Cav. de Strmić*, 12.

Filharmoniji i ostalim talijanskim društvima, a sama Filharmonija koja je do tada djelovala kao izvanstranačko i izvanpolitičko glazbeno umjetničko udruženje, zauzela je stranu talijanaša. Posljednje skladateljsko ostvarenje (koliko je do sada poznato) četiri su *Novelette* za klavir. Strmić ih je posvetio bliskim ljudima: prvu *Novelettu* posvetio je klaviristici Piji Boschi; drugu dugogodišnjem prijatelju i suradniku Antoniju Ravasiju; treću sinu Petru koji je 1888. diplomirao glazbu na milanskom konzervatoriju, a četvrtu klaviristici Anni de Blazecovich.⁷²

SURADNJA S DRUGIM GLAZBENICIMA I STRMIĆEV KVARTET

Za razliku od Strmića koji je intenzivno skladao, Ravasio je veliku pažnju posvećivao mladim glazbenicima. Osim što im je bio učitelj, uključivao ih je u glazbene programe Filharmonije. Zsigurno je mladim glazbenicima ulijevao veliku podršku, bilo da ih je pratio za klavir ili im dirigirao. Tako u studenom 1860. nastupa uz diletante i pripravnike u izvedbi *Finala* drugog čina opere *Nabucco* G. Verdija, a kritičar iz *La Voce Dalmatica* piše: »Questo é un pezzo veramente grandioso; e se i meriti distinti dei nostri dilettanti ed allievi e l'incontrastabile bravura del m.o Ravasio.«⁷³ I četrdeset godina kasnije Ravasio je redovito nastupao uz mlade. Kao sedamdesetogodišnjak i dalje je rado pratio mlade umetnike, tako npr. 1904. za klavir pratio mladoga baritona Marka Vuškovića.⁷⁴ Među možda najznačajnijim Ravasijevim ostvarenjima s filharmoničarima, u koje je uključivao mlade pripravnike, dva su koncerta kojima je dokazao kvalitetu zbora i orkestra Filharmonije. Godine 1865. filharmoničari su pod Ravasijevim ravnanjem izveli cijelu operu *Traviata* Giuseppea Verdija,⁷⁵ a u travnju 1868. godine čak je 81 glazbenik u sklopu Društva sudjelovao u izvedbi Haydnova oratorija *Sedam posljednjih Spasiteljevih riječi na križu*.⁷⁶ O tomu kako je Ravasio djelovao na mlade glazbenike, koliko im je podrške davao, progovara zadarski glazbenik Carlo Ballarin, nekada i sam maestrov učenik:

»...onaj pogled, ono strijeljanje očima koje nam se učinilo tako strašnim i kojeg se još danas sjećam bilo je upravo ono što me tijesno povezalo s majstorovom dragom osobom, procijenivši se sretnim što mogu stati uz njega i naučiti s njegovih usana one mudre i duboke poduke o lijepoj umjetnosti, koje su poput iskre zapalile u meni snažnu strast da joj se predam učenjem...«⁷⁷

72 *Novelette* su tiskane u Trstu kod Carla Schmidla, a u zbirci *Civico museo teatrale di fondazione Carlo Schmidl* u Trstu nalaze se rukopisi koji su poslužili kao predlošci za tiskanje *Novelette*. Tiskani primjerci *Novelette* nalaze se u NSK-u u Zagrebu.

73 *La Voce Dalmatica*, 1860, br. 25.

74 *Narodni list*, 1904., br. 30.

75 HR-DAZD – 386 Zbirka tiskovina / Stampata.

76 HR-DAZD – 379 Muzikalije.

77 Prijevod Mirjane Vujanić. »Ma quello sguardo, quell'occhiata che ci era apparsa tanto terribile e che oggi ancor ricordo, fu appunto il vincolo che m'uni strettamente alla cara persona del maestro, stimandomi felice di poter poggiare al suo fianco per apprendere dal suo labbro quei saggi e profondi ammaestramenti dell'arte bella, che qual scintilla accesero in me una forte passione di darmi ad essa con uno studio però più teorico che pratico.« Vidi Ballarin: Antonio Ravasio...

Djelovanje Ravasija i Strmića uvelike je utjecalo i na širenje repertoara zadarskih koncerata. Može se slobodno reći da je zahvaljujući njima zadarska publika imala priliku čuti i djela koja nisu operne provenijencije, a koja su zasigurno bila najtraženija s obzirom na ukus građana. Iako je sredinom 19. stoljeća u Zadru postojao gudački kvartet,⁷⁸ Ravasio i Strmić zaslužni su za razvoj komornoga muziciranja u Zadru. Obojica su redovito nastupala u trijima, kvartetima i kvintetima. Lokalna periodika spominje brojne koncerte, npr. u prosincu 1860. kada je Ravasio nastupao uz Iginija Cortelazza na violini i Valentina Kollowratha na violončelu;⁷⁹ ili u listopadu 1862. kada su Ravasio, Marija György de Diakona, Carolina Pl. Weingartner Münzberg i Rodolfo Nejbse izveli obradu Rossinijeve uvertire operi *Vilim Tell*, za klavir osmeroručno! I deset godina kasnije (1876.) Strmić pomno bira sastave i repertoar, pa tako u prosincu te godine svira s klaviristicom Luisom Schreiber i violončelistom G. de Höberthom Beethovenov *Trio u c-molu op. 53*.

Od sredine 1870-ih periodika sve češće navodi Strmićev gudački kvartet s kojim, za svaki koncert, priprema barem jedno, za Zadrane, novo djelo. Najčešću postavu Strmićeva kvarteta činili su: uz Strmića na violini, violinist Allesandro Dionisi, violist Giuseppe Eberle i violončelist dr. Giuseppe de Höberth.⁸⁰ Umjesto Dionisija, iskusnoga glazbenika koji je svirao još s Nikolinim ocem, u kvartetu je nerijetko svirao i Ravasio. U prosincu 1876. godine Strmićev je kvartet upravo u takvom sastavu odsvirao Mendelsohnov *Kvartet u h-molu*, op. 3.⁸¹ Već mjesec dana kasnije kvartetu se umjesto Ravasija priključila klaviristica I. Varesanin, a na programu je bio jedan Mozartov kvartet. Zanimljivost toga koncerta predstavljale su i dvije gitaristice (L. de Guttenberg i I. Varesanin) koje su odsvirale Schubertovu *Serenadu za dvije gitare*. Svojevrsni biser komornoga muziciranja predstavlja koncert iz prosinca 1878. Tada su Strmić, Eberle, Dionisi, Höberth i Ravasio, uz mlade pijanistice Luisu Schreiber i Piu Boschi, svirali djela klasičnih majstora: Mozarta, Haydna, Beethovena, ali i Mendelsohna, Blumenthala, Gadea i dr. Sredinom 1880. Strmić će ponovno svirati u izvrsnom gudačkom kvartetu, u kojem će, osim starih članova G. Eberlea i G. Höbertha, svirati i violinist Giovanni Bersa. Naime, nekadašnji se filharmoničar Bersa zbog političkih razloga 1876. preselio iz Zadra u Dubrovnik, a onda se 1880-ih ponovno vratio u Zadar.

78 U Zadru je sredinom 19. stoljeća djelovao gudački kvartet koji su činili: Niccolò Macca-ri-Spada, violina; Angelo Benvenuti, violina; Nasso/Napoleone Battara, viola; Pietro Battara, violončelo. Braća Battara bili su sinovi poznatoga zadarskog tiskara iz prve polovice 19. stoljeća. Vidi: Burić: *Glazbeni život Zadra...*, 83.

79 Izvodili su *Moderato maestoso* C. Danclea.

80 Sabalich: *Cronistoria aneddotica...*, 244.

81 *Narodni list*, 1876, br. 98.

ZAKLJUČNA RIJEČ

U prosincu 2017. u prekrasnim je prostorima obnovljene zadarske Kneževe palače postavljena izložba pod nazivom *Glazbeni život Zadra u 19. stoljeću* koja je puna dva mjeseca bila otvorena za javnost.⁸² Organizator te izložbe bio je Državni arhiv u Zadru, a autorica izložbe ujedno je i autorica ovoga članka. Tom je prilikom lokalna publika možda po prvi put imala priliku upoznati se s glazbenom prošlošću svoga grada, koja je, iako ne tako davna, danas potpuno zaboravljena. Razdoblje druge polovine 19. stoljeća u Zadru slobodno se može nazvati ›zlatnim razdobljem‹ jer su u okviru dvaju opernih kazališta (*Nobile teatro, Teatro Nuovo*) i brojnih glazbenih i drugih kulturnih društava, djelovali mnogi glazbenici, od kojih su neki, baš poput Strmića i Ravasija, svojim cjeloživotnim kulturno-umjetničkim angažmanom zadužili tadašnje, današnje, ali i buduće sugrađane. Iako malen u europskim razmjerima, Zadar je u to vrijeme bio glavni grad Dalmacije, dobar domaćin svim strancima i plodno tlo za turizam, trgovinu, gospodarstvo i umjetnost. U skladu s tim, grad je imao vrsne glazbenike čije je djelovanje, u nekim slučajevima, nadilazilo lokalne, pa i nacionalne okvire. Antonio Ravasio i Nikola Strmić među najznačajnijim su glazbenicima u zadarskoj glazbenoj prošlosti, ali ›pravo‹ mjesto u lokalnoj i nacionalnoj glazbenoj historiografiji tek trebaju dobiti. Kulturna memorija, opterećena političkim ideologijama, težnjom za nacionalnom slobodom, ali i demografskim promjenama, kao da je zauvijek nestala. Arhivski dokumenti koji su preko sto pedeset godina nakupljali prašinu, ponovno pozivaju na razgrtanje, propitkivanje i utvrđivanje značenja.

U predgrađu Zadra jedna mala, sporedna, slijepa ulica, nosi naziv *Ulica Nikole Strmića*. Antonio Ravasio nije dobio ni toliko.

ARHIVSKI IZVORI

HR-DAZD – 386 Zbirka tiskovina / Stampata, 1488.–2005., 100 kutija

HR-DAZD – 543 Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Društva u Dalmaciji, 1833.–1918., 2 knj., 8 kutija

HR-DAZD – 379, Muzikalije, 19. – 20. st., 79 kutija

HR-DAZD – Miscellan. XCV *Relazione della Direzione della Società Filarmonica di Zara...* 1859., 1860., 1861., 1862., 1863.

HR-DAZD, Matična knjiga vjenčanih u sv. Stošiji, sign. 1799

HR-DAZD, Matične knjige rođenih, sv. Stošija, sign. 1785, 1786, 1787.

HR-DAZD, Matična knjiga umrlih, sv. Stošija, sign. 1796

HR-AZDN – Muzikalije, sign. 180, 181, 182, 183

Znanstvena knjižnica Zadar: Rukopisi, obiteljski fond – obitelj Strmić; sign. 163943 Misc 1104/I-1

⁸² Izložbu su od prosinca 2017. do veljače 2018. posjetile preko četiri tisuće posjetitelja.

Milano: Arhiv Glazbenoga konzervatorija ›Giuseppe Verdi‹ u Milanu (*Il Conservatorio Giuseppe Verdi di Milano*) – alumnijski studenata generacije 1850. – 1860.

Trst: Arhiv *Civico Museo Teatrale “Carlo Schmid”* (odjel: *Servizio Musei e Biblioteche*). Plakati za izvedbu Strmićeve opere *La madre slava*, datuma 2., 3., 5., 6., 8. travnja 1865.

PERIODIKA

Avvisatore dalmato (Objavitelj dalmatinski) 1875., br. 95

Il Dalmata, 1872, br. 82

La Voce Dalmatica, 1860, br. 25.

La Voce Dalmatica, 1860, br. 25.

Narodni list (Il Nazionale) Jubilarni broj 1862-1912., 1

Narodni list 1904., br. 30

Narodni list, 1872, br. 21

Narodni list, 1876, br. 98.

Osservatore Dalmato 1859, 153

Vienac, 8 / 1876 / 32, 536.

LITERATURA

Andreis, Josip: *Povijest hrvatske glazbe*, Zagreb: Liber – Mladost, 1974., 254.

Ballarin, Carlo: Antonio Ravasio. Maestro di cappella della Basilica Metropolitana di Zara. *Il Dalmato*, god. XXXII, br. 68, 1897.

Belić, Rudi: Književnost i umjetnost u Dalmaciji zadnjih pedeset godina, *Jubilarni broj ›Narodnog lista‹*, god. 1912., 92.

Bezić, Jerko: Nosioci zadarskog muzičkog života u odnosu na narodni preporod u Dalmaciji, *Radovi Intituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnostiu Zadru*, 8, Zadar 1961., 259-308.

Blažeković, Zdravko: Nikola Strmić, *NgroveD*, sv. XXIV, 598.

Blažeković, Zdravko: *Glazba osjenjena politikom: studije o hrvatskoj glazbi između 17. i 19. stoljeća*, Zagreb: Matica hrvatska, 2002.

Blažeković, Zdravko: Izvještaj u sređivanju zbirke muzikalija katedrale sv. Stošije u Zadru, *Arti musices*, 15/2, 1984., 171-188.

Blažeković, Zdravko: Prilog biografiji Nikole Strmića, *Rad JAZU*, knj. 409, 1988., 285-313.

Burić, Katica: *Glazbeni život Zadra u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2010.

Burić Čenan, Katica: *Dokumentalistički pristup i obrada informacija o glazbenom životu grada Zadra od 1860. do Prvoga svjetskog rata* (doktorska disertacija obranjena 2016. godine na poslijediplomskom studiju *Društvo znanja i prijenos informacija* Sveučilišta u Zadru, mentorica prof. dr. sc. Tatjana Aparac-Jelušić i komentor prof. dr. sc. Ennio Stipčević), Sveučilište u Zadru, 2016.

Degl’Ivellido, Josip: *In Honorem Sancti Blasii, Svetom Vlahu u čast*, Dubrovnik, Zagreb: Župa Velike Gospe, Dubrovačka biskupija, Zborna crkva sv. Vlaha, 2010., 99.

Despot, Miroslava: Strani putnici u Zadru u XIX. stoljeću, u: *Zadar: geografija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura: zbornik*, Zbornici i monografije, knj. II, gl. ur. Jakša Ravlić,

- Zagreb: Matica hrvatska, 1964., 732-735.
- Ivoš Nikšić, Erma; Radeka, Igor: *Zadar i Padova, gradovi prijatelji i središta znanja*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2007.
- Katalinić-Lukšić, Vjera: Nikola Strmić (1839-1896) i njegova violinska sonata, *Arti musices*, 12/1-2, 1981., 83-110.
- Katnić, (?): *Niccolò Cav. de Strmić di Valcrociata per molti estimatori*, Zara: Tipografia del Nazionale, 1876.
- Majer-Bobetko, Sanja; Blažeković, Zdravko; Doliner, Gorana: *Hrvatska glazbena historiografija u 19. stoljeću*, Zagreb: HMD, 2009.
- Peretti, Pauer: La vita musicale della Dalmazia, *La Rivista Dalmatica*, Zara, 1942., 22., f. 3.
- Sabalich, Giuseppe: *Cronistoria aneddotica del Nobile teatro di Zara (1781-1881)*, Rijeka – Zadar, 1904. – 1922.
- Stipčević, Ennio: *Hrvatska glazba*, Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- Stipčević, Ennio: Izvještaj o sređivanju i katalogiziranju muzikalija Historijskog arhiva u Zadru, *Arti musices*, 17/1 (1986), 101-135.
- Širola, Božidar: *Muzički život u Zadru*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1964.
- Širola, Božidar: Pabirci iz glasbene povijesti grada Zadra, *Alma Mater Croatica*, god. VII, br. 5-10, 155-162.
- Škunca, Mirjana: Nikola Strmić, *Muzička enciklopedija*, sv. 3, Zagreb: Jugoslavenski leksi-kografski zavod, 1977., 477.
- Valentinelli, Giuseppe: *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, Zagabria, 1855, 105.
- Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 38, Wien, 1879., 239-240.

SUMMARY

NIKOLA STRMIĆ AND ANTONIO RAVASIO – PROMOTERS OF MUSICAL LIFE IN ZADAR IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Nearly the whole of the second half of the 19th century, musical life in Zadar was marked by two musicians, friends from student days, Nikola Strmić and Antonio Ravasio, an Italian from Bergamo. Through the devoted, creative and generous activities through their whole life, they influenced, directly or indirectly, the Zadar musicians, music societies, repertoire, the public, and the complete cultural life of Zadar. Apart from being a composer and a violinist, Strmić was also the organizer of musical life in the city, and Ravasio, a pianist, a conductor and maestro di cappella of the Zadar cathedral, was also a composer, and a prominent pedagogue. Because of the two, the musical life of Zadar quickly became vivid, rich, diverse and recognizable beyond the city walls (in Zagreb, Trieste, Milan etc.).

Although the Croatian music historiography has been studying Strmić and his work on several occasions (B. Širola, J. Bezić, E. Stipčević, Z. Blažeković, V. Katalinić), he has still not got the right place under the Croatian cultural-artistic

‘sun’. The then historians C. Ballarin and P. Peretti wrote some articles about him, while the modern historiography does not even mention him. The aim, therefore, of this paper is to point out the significant contribution of the two musicians within the Zadar and Croatian musical heritage, as well as to contribute to the further discovery and systematization of their works.

Key words: Nikola Strmić, Antonio Ravasio, Zadar philharmonics, second half of the 19th century, Zadar

ISSN 1330-1128 (Tisak) • ISSN 2584-4059 (Online)

UDK: 78+39(497.58) • CODEN: BAGLEC

BAŠĆINSKI

JUŽNOHRVATSKI ETNOMUZIKOLOŠKI GODIŠNJAK • ETHNOMUSICOLOGICAL YEARBOOK OF SOUTHERN CROATIA

GLASI

• GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK – EDITOR-IN-CHIEF

• MIRJANA SIRIŠČEVIĆ

• GOST UREDNIK – GUEST EDITOR

• VITO BALIĆ

• KNJIGA 13

• SPLIT

• 2017. – 2018.

UREDNIŠTVO – EDITORIAL BOARD

VITO BALIĆ, HANA BREKO KUSTURA (ZAGREB), JOŠKO ČAleta (ZAGREB),
MIHO DEMOVIĆ (ZAGREB), BOŽIDAR GRGA, JERKO MARTINIĆ (KÖLN, NJEMAČKA),
VEDRANA MILIN-ČURIN, MAGDALENA NIGOEVIĆ, ANKICA PETROVIĆ (LOS
ANGELES, SAD), DAVORKA RADICA, MIRJANA SIRIŠČEVIĆ, IVANA TOMIĆ-FERIĆ,
NENAD VESELIĆ (RIM, ITALIJA)

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK – EDITOR-IN-CHIEF
MIRJANA SIRIŠČEVIĆ

GOST UREDNIK – GUEST EDITOR
VITO BALIĆ

TAJNIK – SECRETARY
BRANKA LAZAREVIĆ

GRAFIČKI UREDNICI – GRAPHIC EDITORS

GORKI ŽUVELA

ŽANA SIMINIATI VIOLIĆ

IZDAJU – PUBLISHED BY

ODSJECI ZA GLAZBENU TEORIJU I GLAZBENU PEDAGOGIJU UMJETNIČKE
AKADEMIJE U SPLITU

ZA IZDAVAČA – FOR THE PUBLISHERS
EDVIN DRAGIČEVIĆ

LEKTORI I PREVODITELJI / LANGUAGE EDITORS AND TRANSLATORS:

TRIŠNJA PEJIĆ (ENGLISKI / ENGLISH)

NELA RABAĐIJA (HRVATSKI / CROATIAN)

KOMPJUTERSKI SLOG / COMPUTER LAYOUT:

VITO BALIĆ

UDK

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U SPLITU

ADRESA UREDNIŠTVA – ADDRESS

FAUSTA VRANČIĆA 19, HR – 21000 SPLIT

E-MAIL: BASCINSKIGLASI@UMAS.HR

CIJENA – PRICE

120,00 KUNA

TISAK – PRINTED BY

JAFRA PRINT

SPLIT, 2018.